

особливості сприйняття і психологічні реакції людини на негативний інформаційний вплив. Пропонуються концептуальні лінії поведінки людини для профілактики психічного здоров'я в умовах негативізації інформаційного простору, обґрунтовується необхідність забезпечення психологічної екологічності інформації та діяльності ЗМІ.

Ключові слова: психічне здоров'я, інформаційний вплив, інформаційний простір, психологічна екологічність інформації та діяльності ЗМІ.

V. A. Lefterov

PROBLEM OF PERSONALITY'S MENTAL HEALTH AND MODERN INFORMATIONAL INFLUENCE

The article is devoted to theoretical and applied aspects of the interconnection of mental health and the impact of the information. The concepts of mental and psychological health of a personality, factors and the current state of mental health of Ukrainians are considered. Among the factors that negatively affect the mental and psychological health of people the author distinguishes the following: chronic fatigue, fear of loneliness, fears about health, stresses, conflicts, diseases, death of relatives and so on. The total impact on the psychological health and growing threats on a global scale are caused by the following factors: technological disasters, natural disasters, possibility of wars etc. And nowadays, due to the politicization of society, informational impact is a significant factor affecting the mental health of people. The author analyzed some psychological mechanisms and technologies of informational manipulation, perception and psychological characteristics the human response to negative informational influence. It is also substantiated that the direction, intensity, volume and strength of direct and indirect impact of the information forms subjective perception of what is happening, a sense of psychological comfort or discomfort, and correlates with the level of mental and psychological health. The author discusses the need of ensuring psychological ecological compatibility of information and activity of mass media. To counter the negative effects of the information impact the author suggests the following: 1) to manage and rationalize. 2) to minimize the harm of information effects on the psyche and human health – controlled watching TV and online videos, because information impact reduces the potential of the quality of human life. 3) to get positive experience of informational influence. Problems of psychological health and psychological informational ecology can be solved only with the usage of the complex approach, creating and implementing efficient system of acts and events at the public and state level.

Keywords: mental health, informational impact, information space, psychological ecological compatibility of information and activity of mass media.

Подано до редакції 08.09.2014

УДК: 159.9

М. М. Марусинець

РЕФЛЕКСІЯ У ФОРМУВАННІ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПЕДАГОГА

У статті розкрито сутнісні виміри феномена «творчість», «педагогічна творчість» і «рефлексія» у професійному становленні вчителя. Творчість педагога автор розглядає як особливу особистісну якість, що виступає своєрідним «фоном» у розвитку пізнавальної, емоційно-вольової, індивідуально-психологічної сфер. Визначено рівні сформованості творчої особистості та шляхи їх реалізації у квазіпрофесійному та особистісному самовдосконаленні та самореалізації педагога. Особливий акцент зроблено на розкритті видів індивідуального прояву педагогічної творчості – педагогічній імпровізації, розв'язанню педагогічних ситуацій та їх психологічного супроводу. Основною їх технологією є сам педагог, його засоби, якими він володіє.

Ключові слова: рефлексія, творчий вчитель, новаторство, педагогічна імпровізація, технологія розвитку творчих здатностей.

Постановка проблеми. Педагогічна діяльність учителя характеризується різними рівнями творчості, елементами новизни та відкриттів. Результати творчих пошуків Ш. Амонашвілі, Е. Ільїна, С. Лисенкової, А. Макаренка, В. Сухомлинського, В. Шаталова та інших вважаються найвищим рівнем педагогічних відкриттів.

Якщо творчість педагога розглядати як процес створення нового педагогічного досвіду, то має сенс розрізнити й іншу рівневу характеристику, тобто рівень професійного становлення або рівень «проб», власних

«пошуків» у професійній діяльності. У цьому контексті важливими є педагогічна компетентність, педагогічна спостережливість, захопленість професійною діяльністю, здатність рефлексії до розуміння точки зору учня, розвинене педагогічне мислення. Особливо значущою є сформованість у педагога здатності до рефлексивної позиції, яка мотивує його на творчість.

У діяльності педагога/вчителя вирізняють педагогічну творчість, яка припускає ситуацію вибору, порів-

няння різних варіантів, систему мобільних знань, умінь і навичок у галузі професійної діяльності.

Педагогічна творчість характеризується такими рівнями: *вищий рівень* – педагогічні відкриття, які змінюють теоретичні і практичні засади всієї галузі; *середній* – педагогічні системи, які охоплюють істотні, але не масштабні зміни; *низький* – удосконалення відомих педагогічних засобів, які найбільш поширені й доступні педагогам-практикам.

Для професійної творчої діяльності педагога важливим є розвиток індивідуальних творчих здібностей. Однак, як показує практика, «таких осіб важко знайти навіть серед студентів-відмінників, особливо на початковому етапі навчання», оскільки окрім фундаментальних професійно значущих знань потрібні й особливі творчі якості, такі як нестандартність мислення, креативність, ініціативність, потреба у творчій самореалізації, висока мотивація.

Грунтуючись на вищевикладеному щодо осмислення феномена «творчість», розкриємо його стосовно діяльності педагога.

Отже, *метою статті* є обґрунтування феномену «творчий вчитель» та технології формування у нього творчих здатностей в педагогічній та професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. *Творчий педагог* – це особистість, яка характеризується усвідомленням творчості в професійній діяльності на рівні переконання, спрямованості, інтелектуальної активності, що проявляється в науково-педагогічному стилі мислення і творчої уяви, творчому характері професійної діяльності. Визначальним для творчої особистості є не лише високий творчий потенціал (тобто щось «природно задане»), але і зусилля самої особистості, її активність, сильно мотивована щодо реалізації цього потенціалу. Мотиваційна структура творчої особистості виражається у творчій спрямованості; саме вона насамкінець і визначає динаміку творчих дій особистості.

У мотивації творчої особистості розрізняють дві підструктури: *довготривалу*, яка пов'язана з теорією особистості; *ситуативну*, яку можна розглядати з позиції теорії діяльності.

У довготривалій структурі особистості творчий потенціал взаємопов'язаний, взаємозалежний і взаємообумовлений внутрішньоіндивідуальною підструктурою (тобто системною організацією її індивідуальності – темперамент, характер, здібності), інтеріндивідуальною підструктурою (тобто обумовленою сукупністю взаємостосунків особистості, опосередкованих діяльністю), надіндивідуальною (тобто системною організацією особистості, що є свого роду «продовженням себе в іншому, не тільки на час дії суб'єкта на інших індивідів, але і за межами безпосередньої щохвилинної взаємодії»). Спрямованість, дієвість, ставлення особистості до такої якості можуть проявлятися через характер (інтенсивність, ініціативність, самостійність, оригінальність і т. д.).

Розглядаючи творчість педагога як особливу особистісну якість, слід володіти достатньо великим спектром

ознак, властивостей, якостей особистості, які виступають своєрідним «фоном» для її прояву і розвитку.

Важливу роль у цьому контексті виконують:

а) пізнавальна сфера особистості педагога: мимовільна і довільна увага, успішність її переключення; чутливість до розрізнення; константність і свідомість сприйняття; розвинена емоційна, образна і словесно-логічна пам'ять; самостійність, гнучкість, швидкість мислення, уміння виділяти істотне; самостійно приходити до нових узагальнень;

б) емоційно-вольова сфера – здатність концентрувати творчі зусилля; завзятість, рішучість, сміливість, схильність до розумного ризику; незалежність думки; цілеспрямованість; оптимізм, достатньо високий рівень самооцінки; позитивність сприймань; творча уява, фантазія;

в) індивідуально-психологічні особливості особистості педагога, які в основі своїй мають своєрідність проявів психіки, компенсаторність її властивостей – багата уява, кмітливість, відповідальність, самокритичність, загострена спостережливність, комплекс організаційних здібностей, артистичність та ін.

Оскільки вчителю належить визначальна роль у здійсненні модернізацій, які відбуваються в освітньому просторі, то він має працювати в рефлексивно-творчому режимі, що вимагає постійних самозмін, самовдосконалення, саморозвитку і самооцінки власних досягнень, пошуку шляхів квазіпрофесійного і особистісного зростання. Отже, творча діяльність учителя характеризується:

- мотиваційно-ціннісним усвідомленням значущості педагогічної творчості, потребою до її здійснення; компонентом творчої діяльності;

- розвиненим професійним мисленням, яке проявляється в умінні аналізувати педагогічні ситуації; класифікувати педагогічні факти на істотні та неістотні; оперативно орієнтуватися в педагогічній ситуації тощо;

- здатності до рефлексії на всіх етапах педагогічної діяльності;

- самостійності педагога (зокрема, прогнозування своїх дій щодо «перенесення» знань; знаходження альтернативи у розв'язанні педагогічних задач, умінні комбінувати вже відомі прийоми для нового рішення педагогічних ситуацій, проблем; уміння створювати свої методичні засоби; знаходити нове у відомому тощо;

- нестандартності підходу до вирішення педагогічних задач, заснованих на розвиненій творчій уяві;

- готовності створювати і впроваджувати педагогічні інновації, пов'язані з такими динамічними характеристиками особистості, як наполегливість, організованість, гнучкість мислення й рефлексивність поведінки тощо.

Коли говорять про творчість викладача, то вживають поняття *новаторство*.

Новаторство – прояв ініціативи, творення нового у науці, мистецтві, виробництві, управлінні, будь-якій діяльності тощо.

У психології новаторство розглядають як специфічний вид діяльності, в процесі якого досягається вихід за межі існуючого, творення нових зразків матеріальної і

духовної культури, виникнення задуму, суперечливий процес творення нового, апробація його впровадження. Психічні феномени, які діють при цьому, є об'єктами вивчення психології творчої діяльності.

Окремим видом індивідуального прояву педагогічної творчості, і не тільки педагогічної, є *імпровізація*.

Імпровізація – спосіб досягнення результату відповідно до поставленої мети (раптове, непередбачуване, без попередньої підготовки).

У психології та педагогії імпровізацію розглядають як несподіване педагогічне рішення і його втілення «тут і відразу». Але це рішення не може бути спонтанним, хаотичним, а тільки усвідомленим. Відповідно, їй притаманні такі ж алгоритми, як і математичним процесам. Чим більшим є усвідомлення того, що ми імпровізуємо, тим вищою є її якість і ефективність. У контексті діяльності вчителя представляє інтерес *педагогічна імпровізація* (франц. improvisation, від лат. Improvisus – несподіваний, непередбачений) – знаходження педагогом під час навчально-виховного процесу несподіваного педагогічного розв'язку і миттєве його втілення. Психологічним супроводом її є такі етапи: *педагогічне осяяння; миттєве осмислення педагогічної ідеї і миттєвий вибір шляху її реалізації; втілення або реалізація педагогічної ідеї; миттєвий аналіз процесу втілення педагогічної ідеї і рішення про продовження педагогічної імпровізації або перехід до запланованих раніше дій*.

Педагогічна імпровізація дає змогу вдосконалювати педагогічну техніку, гнучко реагувати на труднощі, що виникають. Основною технологією педагогічної імпровізації є сам педагог, його засоби, якими він володіє. Розглянемо їх:

1. Емоції та внутрішня мова. Ми постійно звертаємося до внутрішнього мовлення (рефлексії), висловлюємо міркування. Педагог повинен володіти цією здатністю до керування своїм внутрішнім мовленням, адже воно може стати дуже потужним інструментом впливу на інших. Неприпустимим для педагога є говорити одне, а думати про інші речі. У такому випадку втрачається довіра співрозмовника і з'являється небажання спілкуватися з вами.

2. Увага. Її можна поділити на увагу до себе, до іншої людини і до соціуму. Тільки здатність правильно розставляти пріоритети у проявах своєї уваги робить педагога адекватним. Тобто, потрібно вміти правильно розподілити свою увагу у ставленні до інших.

3. Асертивність (довіра), що є однією з найбільш проблематичних у діяльності педагога. Люди стали більш цинічними і ні у що не вірять, навіть у самих себе. Особливо у професії вчителя, імпровізація довіри має бути безумовною. Учень повинен бути переконаний у тому, що йому вірять, інакше він не звернеться по допомогу, пораду чи з проблемою, яка виникла у нього. Без довіри, навряд чи вийде хороший результат, і навпаки, найскладніші завдання іноді вирішуються просто тому, що люди проявили цю здатність як по відношенню до себе, так і по відношенню до інших.

4. Ідея. Ідею можна позначити як психоемоційний відгук, який викличе ваш виступ чи продукт в іншій лю-

дини. Важливо усвідомити одну принципово важливу річ: важливо не те, що ви хочете сказати, а те, що інша людина хоче почути.

5. Уява. Якщо звернутись до життєвого досвіду, то він поділяється на власний досвід, чужий і опосередкований. Найбільше нас вчить власний досвід – близько 80% ефективності. Чужий – 15% і опосередкований – 5%. Проте, в процесі життєдіяльності найбільше ми отримуємо саме опосередкований досвід, адже книги, фільми, телебачення, лекції в інституті, історії інших людей належать до опосередкованого досвіду. Насправді, ми не так часто активно діємо в житті. Тому частка опосередкованого досвіду в нашому житті складає 80%.

Педагогічна імпровізація є необхідним елементом «комунікативної атаки» педагога, яка приховує в собі інтуїтивно-логічний процес миттєвого створення значущих елементів творчої діяльності. Імпровізація потрібна у випадках, коли необхідно якнайшвидше знайти вихід із непередбаченої педагогічної ситуації, привернути увагу класу; вона ґрунтується на здібності учителя оперативно і правильно оцінити ситуацію навчального спілкування. Зазвичай, виявляється в словесних, рухових або словесно-рухових, словесно-наочних діях. Для прикладу, словесна дія в педагогічній імпровізації – це монолог, діалог, репліки, фрази. Рухову проявляють переважно через жести. Для прикладу широкого використання у системі початкової та і старшої школи набули словесно-наочні дії учителя, які передбачають різні форми поєднання слова з наочністю.

Більшість вчителів звертаються до *музичної імпровізації* – музикування (найбільш давній тип імпровізації); *танцювальної* – народні обряди, ігри і свята, а в сучасних танцях включається в професійне мистецтво; *театральної* – гра, дії актора, створення сценічного образу і власного тексту під час театральної постанови не за сценарієм (акторська імпровізація). Імпровізація в театральній дії зародилася в народних постановках і досягла найвищого рівня в народній італійській комедії Дельарте (16-18 ст.) та у французькому фарсі (15-16 ст.).

Розв'язання *педагогічної ситуації* може здійснюватися у формі *інсайту* (осяяння). *Інсайт* – прозріння, осяяння, збагачення; це можливість подивитися по-новому на ту чи ту проблему. Вперше це поняття було вжито В. Келером (1925). Психологи вживають цей термін для опису такого явища, коли людина переживає осяяння, яке скоріше має відношення до категорії спогадів, але відрізняється від останнього тим, що актуалізується не лише образ, але й всі почуття, які були притаманні спогадам. Під інсайтом розуміють ще інтелектуальне явище або раптове розуміння знаходження розв'язку проблеми. Миттєве: «Еврика!» приходить із раптовим усвідомленням суті проблеми, способу її розв'язання. Відкриття такого рішення багатьма авторами розглядається як центральний момент креативного процесу. М. Ярошевський, розкриваючи сутність поняття «інсайту», оцінює його як вихід з темних куточків несвідомого та осягнення творчого процесу, орієнтуючись на предметний зміст проблемної ситуації, оскільки суб'єкт зосереджується на пошуку

розв'язання підпорядкованих структурно-предметних, змістових характеристик ситуації.

Якщо розглядати інтелект, інсайт й імпровізацію у взаємозв'язках, то імпровізація знаходиться десь посередині між цими двома поняттями. Оскільки інтелект – вміння свідомо використовувати життєвий досвід, а інтуїція – підсвідоме його використання, то імпровізація усуває між ними межу.

Педагогу доводиться творити і приймати рішення в різних складних ситуаціях, тому він повинен володіти різними технологіями, щоб зацікавити студентів/учнів, «підштовхнути» їх до творчості, розкриваючи їхні здібності. Звісно, наведеними засобами фахівець оволодіває не відразу, адже вони вимагають особливих умінь, знань і досвіду.

Сукупність здатностей умовно можна розподілити умовно на три групи: *переживання, поведінка та психологія культури*.

Для першої групи провідним є розуміння того, що уявлення про психічну реальність розпочинається й закінчується у сфері свідомих і несвідомих процесів, які характеризують суб'єкт, який їх переживає.

Підвалини такого підходу закладалися протягом тривалого часу. У XVII ст. інтуїтивне пізнання вважалося найбільш досконалим. Згодом роль інтуїції стала для самих науковців менш важливою. Однак, ніхто не наважувався заперечити необхідність її залучення до творчого процесу. Важливим етапом у межах цього підходу було подолання уявлень щодо ототожнення свідомих інтелектуальних операцій з реальною діяльністю вченого задля здобуття нового знання єдності свідомих і несвідомих компонентів.

Творчий акт дослідники розглядають як послідовну зміну фаз, визначають також інтуїтивну (несвідому) ро-

боту, що є автоматичним продовженням стадії напруженого свідомого пошуку. Прихильники цього підходу вважають, що на етапі свідомого розмірковування для суб'єкта творчості залишаються невідомими істотні елементи проблемної ситуації, синтез яких дасть змогу створити новий продукт (наприклад, наукове відкриття). Лише на рівні несвідомого аналізу, порівняння, узагальнення виникають необхідні асоціації. Результатом такої несвідомої роботи є *осаяння*.

Важливі здобутки щодо розкриття основних механізмів творчого осаяння належать психологам О. Леонт'єву, Я. Пономарьову та ін. Вплив підказок на ефективність розв'язання творчих завдань, залежно від їх змісту і послідовності, уможливили здійснення низки узагальнень щодо інтуїції і визначення її принципових відмінностей від інших форм пізнавальної активності. Зазначені обставини можуть привести до бажаного результату і бути ефективним за умови, якщо індивід має високий рівень інтелектуальної потреби, яка задовольняється виконанням завдання-підказки.

Творчі завдання є одним із засобів підвищення емоційного тону, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції та актуалізації позитивних переживань від ефективної праці. Це – переживання радощів від зробленого, досягнутого, почуття впевненості у своїх силах, своєму творчому потенціалі.

Висновки. Отже, недостатньо розглядати творчість особистості педагога як процес творення чогось нового, незапрограмованого, непередбачуваного, оскільки при цьому не береться до уваги цінність результату самого творчого акту і його новизни для самої особистості педагога, його професійного самовдосконалення, саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленська Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская – М.: Знание, 1981. – 96 с.
2. Брушлинский А. В. К психологии творческого процесса: Психология мышления вместе так называемой эвристики / А. В. Брушлинский // Человек, творчество, наука. – М.: Наука, 1967. – С.13-40.
3. Лук А. Н. Мышление и творчество / А. Н. Лук. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.

REFERENCES

1. Bogoyavlenska, D. B. (1981). *Puti k tvorchestvu [Ways to creative work]*. Moscow: Znanie [in Russian].
2. Brushlinskiy, A. V. (1967). К психологии творческого процесса: Психология мышления вместе так называемой эвристики [To the psychology of creative process: Psychology of so called heuristics]. *Chelovek, tvorchestvo, nauka – Human being, creative work, science*. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Luk, A. N. (1976). *Myshlenie i tvorchestvo [Thinking and creative work]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

4. Лук А. Н. Психология творчества / А. Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.
5. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев – М.: Наука, 1976. – 303 с.
6. Роджерс Н. Творчество как усилие себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. 1990. – №1. – С.164 – 168.
7. Сисоева С. О. Педагогічна творчість: монографія / С. О. Сисоева. – К.: Книжкове видання «Каравела», 1998. – 150 с.

4. Luk, A. N. (1978). *Psihologiya tvorchestva [Psychology of creative work]*. Moscow: Nauka [in Russian].
5. Ponomarev, Ya. A. (1976). *Psihologiya tvorchestva [Psychology of creative work]*. Moscow: Nauka [in Russian].
6. Rodzhers, N. (1990). Tvorchestvo kak usilie sebya [Creative work as self-effort]. *Voprosy psichologii – Questions of Psychology, 1, 164 – 168* [in Russian].
7. Sysoieva S. O. (1998). *Pedahohichna tvorchist: monohrafiia [Educational work: monograph]*. Kyiv: Knyzhkove vydannia «Karavela» [in Ukrainian].

М. М. Марусинець

РЕФЛЕКСИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПЕДАГОГА

В статье раскрыты существенные измерения феномена «творчество», «педагогическое творчество» и «рефлексия» в профессиональном становлении учителя. Творчество педагога автор рассматривает как особое личностное качество, выступает своеобразным «фоном» в развитии познавательной, эмоционально-волевой, индивидуально-психологической сфер. Определены уровни сформированности личности и пути их реализации в квазипрофессиональном и личностном самосовершенствовании и самореализации педагога. Особый акцент сделан на раскрытии видов индивидуального проявления педагогического творчества – педагогической импровизации и психологического ее сопровождения. Основной технологией педагогической импровизации является сам педагог, его средства, которыми он обладает: педагогическое озарение; мгновенное осмысление и реализация педагогических идей; мгновенный анализ процесса воплощения педагогической идеи и решения о продлении педагогической импровизации или переход к запланированным ранее действиям. Автор убеждает, педагогу приходится творить и принимать решения в различных сложных ситуациях. Поэтому он должен обладать различными технологиями, чтобы заинтересовать студентов / учащихся, «подтолкнуть» их к творчеству через развитие их способностей. Конечно, очерченными выше средствами педагог овладевает не сразу, так как они требуют особого развития умений и навыков к раскрытию интеллектуальных способностей и интуиции.

Ключевые слова: рефлексия, творческий учитель, педагогическая импровизация, технологии развития творческих способностей.

М. М. Marusynets

REFLECTION IN FORMING TEACHERS' CREATIVE ABILITIES

The article deals with the essential dimensions of the phenomena "creativity", "pedagogical creativity" and "reflection" in the professional development of teachers. Creativity of a teacher is considered by the author as a special personal quality that acts like a kind of "background" in the development of cognitive, emotional and volitional, individual and psychological spheres. The levels of formedness of a personality and ways to implement them in quasiprofessional and personal self-improvement and self-realization of a teacher are determined. Particular emphasis is placed on the disclosure of individual types of teacher's creativity manifestation – teaching improvisation and its psychological support. The basic technology of pedagogical improvisation is a teacher himself, his tools and methods: pedagogical insight; instant understanding and implementation of educational ideas; instant analysis of the implementation of pedagogical ideas and decision to continue teaching improvisation or transition to earlier planned actions. Pedagogical improvisation is necessary in cases, when a teacher has to find a solution of the problem immediately or to draw students'/pupils' attention. It is considered as an essential element of "communicative attack". The author argues that a teacher has to work and make decisions in difficult situations. Therefore, he must master various technologies to motivate students / pupils, "push" them to creative work by means of the development of their abilities. Of course, a teacher doesn't master all above mentioned means teacher at once, as they require special development of skills and abilities to the disclosure of intellectual abilities and intuition. As a conclusion, it was determined that one of the means of increasing emotional tonus, strengthening the complex of emotional and volitional regulation and actualization of positive experience of efficient work is creative tasks. It means feeling happy by the performed work, feeling sure of one's own strength, success and creative potential.

Keywords: reflection, creative teacher, pedagogical improvisation, technology of developing creative abilities.

Подано до редакції 08.09.2014
